

DIKTÁTOROK KOMÉDIÁJA

Pillantás a Világszínpadra

V A R G A Z O L T Á N

Több mint két hónap is eltelt már drámai eseményekben gazdag századunk egyik legdrámaibb eseménye óta, de ami történt, ma is foglalkoztat még. Különös is lenne, ha nem így történe. Mindenekelőtt azért, mert a nézők millióival együtt lehettem szem- és fültanúja annak, aminek bekövetkeztét – természetesen – vártam. Nem egyedül, de jóval előbb már, semhogy leragadni kényyszerültem volna a képernyő elé.

Egyszerűen, mert ami nem hajlik, törik. Bizonyára az a barátom is így érezte ezt, aki nem is sokkal a törés előtt még holmi „attól függ, milyen is lesz majd Nicu Ceausescu politikája”-féle kijelentéseket is megengedett magának. Szándékolt sötéten látásból, de nyilván kellemes csalódást várva. Vagy csupán hogy ellentmondjon, bosszantson.

Nem mintha a fordulat gyorsasága végül is nem szárnyalta volna túl legvéremesebb reményeimet. A legvégén már azzal is, hogy szinte pontról pontra igazodott vágyképeim menetrendjéhez. Mivel a bukaresti nagygyűlés meghirdetését is hírül véve egyszerűen képtelen vagyok elhinni már, hogy ne legyen határa ott is... Minek is vajon? Mondjuk talán, hogy a birkásitottság állapotának. Ezért is meredek még inkább a képernyőre, váltok államásról állomásra a rádión, mit sem törődve a nyelvi akadályokkal, hátha a román nyelv bőséges nemzetközi szókincséből valamit mégis megértek. De még a zenével kitöltött hosszú hallgatás is felszítja egyidejűségsszomjamat, főleg ahogy egyre sokatmondóbb lesz. Így sikerül elkapnom a fordulat bejelentésének pillanatát is, mindezekelőtt a „dictatorul” szónak köszönhetően.

Valójában azon csodálkozva csak, hogy reményeim forogatókönyve bevált, minden aszerint történt.

Még ha sok részlet kapcsán is felmerülhet, mit is láthattam. Tragédiát vagy komédiát-e? Mindenekelőtt a kondukátor-házaspár sorsát beteljesítő hadbíró-sági tárgyalás nézésekor, mivel az, függetlenül attól, hogy szükségszerű-e vagy sem, szükségszerűen „optimista tragédiába” ágyazott komédiának hat. Drama-

turgialilag is tökéletesnek, egyben pedig az ezópusi állatmesék naivan tiszta moráljának jegyében fogantnak is, hiszen a sorsát megpecsételő rögtönítelő bírásokodást még maga a diktátor hirdette ki. Ámde komédiává mégsem ezért lesz igazán, nem is amiért „megrendezték”, illetve amiért minden olyan per, melynek kimenetele eleve nem kétséges, akár ártatlanok, akár bűnösök felett ítélkezzenek is benne, óhatatlanul minősül komédiává. Hanem mert a kondukátor házaspár, amellettt hogy nyilvánvalóan tisztában van a rendezvény komédia voltával, maga is komédiát ad elő. Tökéletesen és tudatosan játszva végig a szerepet, ami mindkettejük tébolyából adódik – így, igen, mivel a tudatosság és téboly közti ellentmondás itt látszólagos csak. Akkor is, ha a film tanúsága szerint mintha nem is lennének igazán tisztában azzal, ami velük történik. Nem mintha nem tudnák, mi vár rájuk, hanem mert az elkerülhetetlen vég szintén a szerep része, ebben is „oldódik fel” az ellentmondás, a szerephez való tökéletes hasonulásban, abban, hogy a valamikor elkezdődő és mind torzabb szerep végül is tébollyá válik. Paradox módon mégis a tudatosság hiánya folytán, annak az önellenőrző tudatosságnak a híjával, ami ahhoz kellett volna, hogy ne alakuljon tébollyá. Ezért nem „szimpla” komédia, amit látunk, hanem – egyértelműen – abszurd komédia is.

Nem mintha tragikomédia is lenne, vagy a kondukátor és b. neje tragikomikus emberpár éppen. Dehogy is, semmiképpen sem. Mivel a tragikomikus hősből mindig van valami csetlő-botló esendő, ezért nem lehet *A diktátorban* tragikomikus Chaplin sem, legalábbis nem a címszerepben, hanem tulajdon alteregójaként, az egyszerre kétbalkezes és életrevaló zsidó borbély szerepében csak. De nem testesíthette meg ez az iszonyatos házaspár a shakespeare-i értelemben vett „negatív tragédia-hősöket” sem, III. Richárdot idézően, az „úgy döntöttem, hogy gazember leszek” jegyében fogantakat, pedig házaspárról lévén szó, a Macbethtel való egybevetés akár még csábító is lehetne. De hát „Elena császárné” Lady Macbethnek végtelenül közönséges és kisszerű, legfeljebb véresség dolgában növekszik e monumentális shakespeare-i nőalak sokszorosára, „fékezhetetlen anyagáról” is aligha beszélhetünk, hiába hoz világra szörnyszülött fiút is, a trónra törő skót thane hitvesének visszataszító karikatúrája lehet mindössze. Hogy valóban belerüg-e örébe, ahogy azt a film nézői közül sokan megfigyelték, a többszöri megtekintés ellenére sem tudom észrevenni, ámde kameráknak is szóló teatralitása úgy fejezi ki magára erőszakolt látszatfölényét, mintha fel sem merülne benne, hogy valamiért most felelni kell, ezért nem képzelhetjük el Lady Macbeth módjára a lelkifurdalás örületében bolyongani palotája folyosóin, ha korábban vannak is nyugtalan éjszakái, csakis a hatalom elvesztésétől tartva lehetnek. Ám amikor a „Kárpátok géniusza” mindkét kezével egyszerre legyint, ebben azért benne van a „játszma” elvesztésének beismerése, némileg romantikus képzeteket keltőn, még valami ördöggel kötött szerződés lejártát felidézőn is, de mivel mozdulatában az „ezek-

nek én úgyis hiába beszélek” képzelt fölénye is benne rejlik, ez is az abszurd komédiát jelezheti csak.

Akkor is a tragédiához nélkülözhetetlen „nagyság” hiányát, ha eszünkben sincs attól tartani, hogy képtelenül bizarr ötletként bárkinek is tragédiaként támad kedve megírni a Ceausescu házaspár sorsát. Ők ketten ugyanis, ahogy nem is tőle kapták, nem az irodalomnak adták fel elsősorban a leckét, hanem inkább a pszichológia és a pszichiátria tudományának. Akkor is, ha az író, vélt mindentudása birtokában, szívesen kontárkodik bele ezekbe a tudományokba. Annál is inkább, mivel lélekbúvári és lélekgyógyászati szempontból éppen az tetszik külön érdekességnek, ami a Macbeth emlegetésére készítet: vagyis hogy itt nyilvánvalóan két kivételesen agresszív, elképesztően tudatlan és mindvégig annak is megmaradó ember egymást erősítő egymásra találásáról van szó, „szövetség-házasságáról”, ha úgy tetszik, végkifejletében egy „pozitív visszacsatoláson alapuló kettős tébolyról”. Ami azonban egy szociális szemlélet tükrében kevésbé tetszik tébolynak, mivel ez valamit mintha mégis csak feltárna e téboly szerkezetéből. Egy valamire ugyanis „azok ketten” mégiscsak büszkék lehetnek: ők alulról jöttek. Nyersen és nagyban adagolt életközegként kapva az erőszakot, alfája és ómegájaként mindennek, úgy ábrándozva csak kezdetben a hatalomról, mint Brecht mosogatólánya, aki magát kalózok szeretőjeként álmodva élvezi a fejek hullását. És hát századunk történelme, hála az erőszakot hirdető ideológiáknak is, ilyenféle, már-már népmesei ihletésű, királyságokat hódító karrierek kibontakozását is lehetővé tette, függetlenül attól, hogy akik ezek valamelyikének jegyében indultak útnak, hittek-e benne, s kezdetben-e csak vagy mindvégig összeegyeztethetőnek tartva a meghódított aranypalotát hitvallással. Figyelembe véve, hogy a kettő szétbogozhatatlan egybefonódása megint csak a szociálisan és kulturálisan hátrányban levőknél számít igazán természetesnek, na meg, hogy a felelősségtudattal gyakorolt hatalom, holmi demokratikus követelményként is degenerált értelmiségiek betegsége, nem is túl mélyen gyökerezik a történelemben. Európa legeurópaibb részein sem, hát még annak peremvidékén, ahol „gazemberség” ügyében dönteni aligha lehet szükség tudatosságra, mivel az inkább magától érthetődő velejárója a hatalomnak. Úgyhogy a csúcsra jutva, mi sem természetesebb, mint fenékgig élvezni ki az elentmondást nem tűrőn kiadott ukázok gyönyörűségét éppúgy, mint a javakban dúskálás örömeit – úgy, mint ami megillet minket. Aranykort hirdetve tömegnyomor közepette, státusszimbólumnak tekintve a megyénként szétszórt rezidenciákat, luxusjachtokat vagy a színarany vízcsapokat a fürdőszobában.

Vagyis igen, téboly ez a javából, ámde megfelelő milióból kinőtt. Olyannak tébolya, akiket a kultúra, a művészet és az irodalom nem annyira megfertőzött, hanem inkább érintetlenül hagyott.

Akár még a „nagyság” fogalmát illetően is, amelynek életrehívásában és fenntartásában különben az irodalom is ludas lehet.

Annál inkább, mivel itt mindjárt a tudvalevőleg Shakespeare- és tragédiaellenes Tolsztoj tézise is felötlük: nincs ott nagyság, ahol nincs egyszerűség, jóság és igazság. Vagyis hogy az irodalom és művészet által kultivált ilyenféle nagyságfogalom az erő és a hatalom kultuszán alapulva valójában annak felemelése a nagyság szintjére, ami voltaképpen csak kegyetlen, embertelen és aljas lehet.

Még ha legalább ennyire bűnös itt az is, amire napjainkban mindent rá szokás kenni: mármint a történelem, olyanoknak kínálva szerepet, akik azt nem a színpadon játsszák. A századunkban egymást váltó, sőt többedmagukkal egyidejűleg is fellépő diletánsoknak. Ámbár az újkori cezaromania tünetcsoportja létrejöttében alighanem csak a prototípust megteremtő Napóleon esetében lehetett bizonyos szerepe az irodalomnak, illetve a „nagyságmodellt” eredetileg kialakító antik történetírásnak semmivel sem kevésbé. Még ha ennek a nagyságnak, amennyiben képesek vagyunk nem napjaink etikai normái szerint minősíteni, lehetett is némi alapja: civilizátori szerepkörben például. Bár a Julius Caesarok, Octavianusok és Vespasianusok mellett ott volt Caligula is, alighanem azért is legkifejezettebb őstípusaként a kondukátoroknak, mivel az „Elvtársat”, amikor tudósi babérokra áhítózó asszonyát teszi meg az akadémia elnökévé, mintha ugyanaz mozzgatná, ami a „csizmácskát” (Caligula latinul ezt jelenti) is motiválja, amikor a szenátussal lovát konzullá választatja: mindkét esetben egy formálisan független testület megalázásának szándéka, bár voltának hangsúlyozása. És persze Nero, Domitius... Ám ami az új- és legújabb kor diktátorait illeti, szerepük már mindenképpen csak negatív lehet. Ideértve Bonapartét is, bármennyire hordozója legyen is egyfajta civilizátori szerepnek, mindenekelőtt amiért hódításai nyomán a feudalizmus maradványait rombolja le Európában és lépteti életbe a polgári rendet, emiatt is tapad hozzá tartósan a nagyság nimbusza. Ami már a maga idején is sokban emlékeztetett századunk „személyi kultuszaira”, és amit először talán kiváltott híveiből (Goethéből is például), de aztán meg is követelt környezetétől. Nem utolsósorban az antik Róma nagyságeszményének középpontba állításával „imperátorivá” módosítva azt az antikvitáskultuszt, ami a forradalom, illetve a jakobinus diktatúra idején még a köztársasági Róma erényeinek magasztalásában mutatkozott meg, mindkét változatában színpadiasan és színpaddá változtatva magát a történelmet is: „hősökben” gondolkodva és „nagy tettek” során fogva fel, ami a múltban történt. Középpontjában a „dicsőség”, a *gloire* kategóriájával, előre történelmet látva mindabban – ami csupán utólag lesz történelemmé. Valahogy úgy csinálva történelmet, ahogyan az az író ír regényt, aki mindenáron tetszeni akar olvasóinak, pedig lehet, hogy éppen ezért nem tetszik. Persze olvasója válogatja... Csak hát napjaink történelmi tapasztalatainak birtokában valahogy úgy tűnik, mintha éppen mindaz előtt hódolna, amit hódítva eltörölni szeretne: különben miért aggatná magára és Európa-szerre trónra ültetett atyafiságára a feudális gyökerű, majd „abszolúttá” növekedett európai monarchiák pati-

nás relikviáit. Mindazt, amit címetül és rangostul egyik-másik kínálkozó történelmi pillanatban talán csakugyan elsöpörhetne. Hogy ez ma valóban jó lenne-e számunkra, persze, kérdéses. De hát nem is ez az érdekes itt, hanem inkább az, hogy Európa, mint a történelem színtere (színpada) klasszikus értelemben vett „nagy tettek” számára, alighanem az ő idejében nem kínál igazán lehetőséget. Időközben mégiscsak eltelt másfél-kétezer esztendő, nemcsak a kereszténység született meg, majd a reneszánsz is, egyszer már felszínre hozva az antikvitás kultuszát negatív, politikai értelemben is, reformáció és ellenreformáció, a felvilágosodás a „felvilágosult abszolutizmussal” is együtt, hanem annyi más, az életet és a történelmi mozgások feltételeit egyaránt megváltoztató találmány mellett az, ami nélkül a fenti folyamatok sohasem mehettek volna végbe: a könyvnyomtatás is. Alapvetően változtatva meg a „cézári típusú nagyság” számára az érvényesülés feltételeit – s elsősorban katasztrófák okozójává az ilyenféle személyiségjegyek hordozóit. Dilletánsá fokozva le és patológikussá torzítva őket, jobban mondvá az általuk eljátszható szerepet, ami a történelem korábbi szakában, így az antik Róma korában is még „normálisnak” számított. Holmi ideális történelemszemlélet látószögéből nézve későbbi korokban anakronisztikusnak mutatva meg ezt a bizonyos szerepet, ám meghatározott történelmi feltételek mellett mégsem vonva meg eljátszásának lehetőségét az önjelöltektől – sok tekintetben éppen a mitikus és voluntarisztikus történelemlátással is összefüggésben. Ezért mondhatjuk, hogy a XX. századi Európa nagy és kis diktátorai már végképp csak pusztulást és romokat hagyhattak maguk után, amiért is nagyságuk legendája napjainkban nem is igen éli túl őket. De mintha ezért is igyekeznének maguknak „idejében” szobrot emelni. Végtelen narcizmusukban persze mindig azt remélve, hogy még életükben biztosíthatják a halhatatlanságot a maguk számára.

Amely igyekezetük, a dolgok logikájából adódóan, természetesen sikerrel is jár. Nem feltétlenül abban a formában, ahogyan eredetileg képzelték, bár lehet, hogy a minősítés, a „történelem bizonyítványa”, nem is igazán fontos számunkra, fontosabb a pusztá lenyomat a történelemben. Az átvitt értelemben vett halhatatlanság természetesen, az, ami a szellem embereinél szintén ott munkál – alighanem a nagyon is valóságos halállal szemben, de náluk valóságos „adni akarásban” jutva kifejezésre. Vagy ha abban nem is, hát az alkotásba való belefeledkezésben, ami jelentheti a halálról való megfeledkezést is, nyilvánuljon ez meg akár az utókorra hagyatkozásban, akár pedig a vele való nem törődésben. De mindenképpen az építésben, és nem a romlásban, írnam le itt szívesen, ha nem jutna eszembe, hogy az építkezési mánia ismét csak tipikus diktatori vonás. Mármint a grandiózus építkezés megszállottsága, elválaszthatatlanul a romlás kényszerétől, mintegy az „elpusztítani mindent, ami előttem volt, mivel most én következem” jegyében, de a múlt „dicsőségének” bűvöletében élve is, azon „nagyokéban”, akiket minden áron meg akar haladni, és akikre a ma-

guk idején szintén a megalomániás építkezési láz volt jellemző – akkor is, ha ennek köszönhetően csakugyan építészeti remekeket hagyományoztak az utókorra. Mert csakis a nagy méretek, a lenyűgöző vagy éppen tömegükkel mindent agyonnyomó arányok imponálóak, nyilván ezért is gyűlöletesek és kicsik a bensőségesek, a harmóniájukban meghittséget sugárzók és emberi lépték szerint épültek vagy csak valóságos emberi szükségleteket kielégítők, a menedéket nyújtók, az emberi függetlenség utolsó maradványait magukban rejtők, ezért is kell őket földgyalival leborotválni. Elias Canetti Hitlerről írt esszéjében jellemző vonásként említi a bombasztikus terveket a Champs-Élysées-t többszörösen meghaladó sugárutakról, mint a mindenáron való felülmúlás kényszerképzetét. Ugyanolyan tünetként, mint a hadi dicsőség hajszolását, megjegyezve, hogy Hitler talán sohasem kezd háborút a Szovjetunió ellen, ha Napóleon nem indítja meg a maga oroszországi hadjáratát – Moszkvát Hitler földig kívánta volna leromboltatni, alighanem Karthágó sorsának példája nyomán. Vagyis a diktátori ambíciókat, legyen szó építésről vagy rombolásról szó szerinti vagy átvitt értelemben, mindig a múlt példái határozzák meg. Nem mintha figyelmen kívül lehetne hagyni a múltat, enélkül semmilyen politikai tevékenység sem képzelhető el, csak hát a diktátori alkat, a féktelen hatalom- és becsvágytól fűtött személyiség, mindig a hajlamának megfelelő momentumokat választja ki a történelemből, ezeket nyilvánítja legfőbb mozgatóerejének, „lényeglátásában” nagyon is fontos tényezőket hagyva figyelmen kívül. Hódító tervek esetében például azt, hogy Európában a Római Birodalom bukása óta nem jött létre a kontinens nagy részére kiterjedő impérium, Nagy Károlyé is viszonylag hamar részeire hullott, nyilván amiért Európa nem oszlott már „civilizált” vagy „barbár” részekre, tájegységeinek fejlettsége közt nem volt többé nagyságrendi különbség. Aligha véletlen, hogy a különböző nyugat-európai monarchiák Európán kívül tesznek szert földrésznyi gyarmatbirodalmakra, inkább a konkvisztádori kincsvágynak és a nyereszkedő kalmárszellemnek, mint a césarian világhódító ambícióknak köszönhetően. Oroszország viszont főleg „hátrafelé” hódít, Szibéria üres térségeire és Közép-Ázsia muzulmán fejedelemségeire terjesztve ki uralmát. Hitler ennek ellenére „ezer évre” akar birodalmat alapítani Európa közepén, s erről szólva Danzig egykori polgármesterének, Rauschniggnek tulajdon „zseniális egyszerűsítő képességét” dicséri. Ami valójában nem más, mint az erőszak mindenhatóságába vetett primitív hit.

Azzal összhangban, hogy a diktátor, még ha úgy-ahogy művelt is, végső fokon mindig primitív személyiség. Valahol a mélyben, vagy talán nem is ott, az akaratosan toporzékoló, magát földhöz verő gyerek is ott rejlik benne. Időnként elő is bújva, életéből, az életrajzok tanúsága szerint, szinte soha sem hiányzik a dühroham, a mindent akaró gyereklélek tombolása, olvassunk bár Mohamedről, Nagy Péterről, Napóleonról, Hitlerről, egészen a kondukátorig, akit talán túlzott megbecsülés e világtörténelmi méretű példányok mellett emlí-

teni, de akinek különösen is visszatassító nyálfröcskölő dühkitöréseit nem is csupán Pacea tábornok könyvéből ismerhetjük. Ámbár ha hozzájuk vesélyességben nem is volt mérhető, az legfeljebb ugyanazért lehetett a világ szerencséje, amit a néhai dominikai törpezsarnok Trujillo tulajdon pechjének nevez: kis ország szülöttjeként képességeihez nem méltó térségben fejthette csak ki áldásos tevékenységét. Mellesleg a diktátor (ön)jelölt, ha teheti, ezzel is a nagy arányokhoz való vonzódást példázva, többnyire hátat is fordít kibontakozásához elégtelennek látszó környezetének. A példatár első látásra is gazdag: Napóleon, mint tudjuk, körzikaiként lesz Franciaország imperátora, Hitler osztrák, ha úgy akarjuk, „nem egészen németként” testesíti meg a rossz értelemben vett németiség kvintesszenciáját, Sztálin grúzból vedlik át rosszabbá minden orosznál. De akadnak antik példák is: Macedóniai Fülöp csak félig-meddig göröggként lesz Hellász egyesítője, fia, Nagy Sándor pedig a görögség exportőre már-már az akkori kultúrvilág felére kiterjedő hódításával. Vagyis a „peremvidék” megvetésre méltóan kisszerű, eleve nem elégíti ki az „óriáscessemő” csillapíthatatlan éhségét.

Azt, ami lényének leglényegét jelenti. De amit a diktátor típusú személyiség, időnkénti rohamaitól eltekintve, nemcsak visszafogni képes, hanem irányítani is tud, hasznára fordítani, szuggesztivitássá lényegíteni. Meggyőzően hatva, s ezzel keltve a zsenialitás látszatát is. Ha ugyan nem ez a zsenialitás. Meggyőzni valamiről környezetünket, ami eleve képtelenség, megvalósíthatatlannak látszik, az mindennek ellenére a bizonyosság erejével hat. Már mint a környezetre, arra a bizonyosra, amely azé, akié, vagyis az övé, a diktátoré, s azért az övé, mert beállítottsága, értékrendje, ideológiai töltete az övével azonos, valójában tehát nagyon is lehetségesnek és keresztülvihetőnek kívánja tudni, ami egy ideig számára is képtelenségnek látszik, vagy csupán túlságosan is kockázatosnak. Lenin is jobbára így kerül ki a bolsevik párt vezetőségének belső konfliktusából győztes vitapartnerként, holott valóságos ideológiai ellenfeleivel inkább gorombáskodni tud csak, semmint vitázni. Vagyis a diktátor meggyőző erejéről, éleslátásáról és tévedhetetlenségéről szóló legenda mindig csak ezen a körön belül érvényes. Ámbár racionális érvelés helyett itt is inkább szuggerál, az érzelmi zsarolás eszközeit vonultatja fel, megfélemlít vagy egyszerűen kifáraszt. Egészen „másképp gondolkodókkal” szemben mindig vitaképtelen, éppen mert elképzelhetetlen számára, hogy valamilyen „ügy” kimenetele valójában vitán, érveken múljon. Mert a vereség lehetősége elviselhetetlen, s a hatalomvesztés akkor is a halált jelenti, ha sikerül azt fizikailag túlélnie. Nagy akaraterevével féken tartott lappangó betegségei, amint azt Sukarno, Reza Pahlavi, Marcos, de akár Kádár vagy Honecker példája is bizonyíthatja, ilyenkor hatalmasodnak el rajta végleg, úgyhogy a konduktor házaspár esetében azért sajnálom csak némileg a gyors véget, amiért nem egészíthetik újabb adalékkal a fenti korántsem teljes példatárát. Méltósággal távozni, elegánsan „lelépni” a diktátor

mindenesetre sohasem képes, annál kevésbé, mert mivel a hatalom számára minden, valóságos magánélete éppúgy nincs, mint ahogy más pálya sem létezik a számára. Ha mégis lemond, mindig ahhoz a szerelmeshez hasonlóan teszi ezt, aki azért szakít, hogy könnyek közt visszahívják. Mintegy a hatalomhoz való kötődés erotikus jellegét sugallva, ámde kellően ráérezve a pillanatra, többnyire sikerrel is. Sohasem igazán a rációt, a tudatot célozva meg, hanem ami „alatta” van, az irracionális szférákat, lehetőség szerint a „népet”, amit mindig is irracionális erőként vesz számításba. Ezért érvényesül ott igazán, ahol a társadalom „nyájként” mutatkozik meg, ahol túl sem jutva még a nyájállapoton vagy nyájja (vissza)züll(eszt)ve, „karizmatikus vezérre” van szüksége – írástudatlansága és kiskorúsága következtében. Ezért a diktátor igazi terepe mindig a tömeggyűlés és tömeghisztéria, a „taps demokráciája”, egyénenként és titkosan szavazó polgárok, szócséplően vitázó parlament helyett. És mert a tömeg fanatizálása, szavakkal, hanghordozással, gesztusokkal, mimikával történő „lerohanása”, majd maga mögé állítása tulajdon ereje megsokszorozódásának érzetét kelti benne.

Egyfajta kielégülést jelentve. Szexuális képzettársításra is csábítón, s mindenképpen valamit kompenzálva is.

Mert gyakran előnytelen külsejű, vagy ha eredetileg nem is az, személyiségi torzulása folytán fokozatosan azzá válik. Többnyire alacsony termetű, néha éppenséggel a törpeség határán már. De nem ritkák a nyilvánvaló fogyatékoságok sem: Shakespeare alighanem a lényegre tapint, amikor a maga III. Richárdját púposnak mutatja meg, függetlenül attól, hogy az „eredeti” a történetek szerint nem volt az, sőt állítólag olyan vérszomjas sem, mint irodalmi pár-lata a királydrámában. A világhódító Timur sántaságát (mellékneve, „lenk”, ezt jelenti) viszont azért nem érzem igazán meggyőző példának, mivel ázsiai színtéren alighanem éppen a kegyetlenség jelenti a „hatalom fényűzését”, nem pedig a nagylelkűség, amint azt XIV. Lajos megfogalmazza. Ám Néró rövidlátó, és a szemüveget még nem találták fel, Hitler viszont férfitatlannak tartja szemüveget viselni, a kondukátor hajlik a dadogásra, s persze sorolhatnám tovább, bármennyire egyoldalú legyen is, egynémely lélekbúvárok nyomán, Napóleon világhódító pályafutását pusztán a császár csenevész vesszőcskéjének kozmikus-sá növelt toldalékkaként interpretálni. Úgyhogy a többiek, így Lenin és Hitler, esetében is valószínűsített impotenciát már nem is csupán ellenőrizhetlensége miatt említeném fenntartással, hanem mert legalább annyira lehet következménye is, mint oka a megszállottságnak. Elavult, de itt találónak érzett terminussal szólva, a „monomániás” személyiség ugyanis mindig egy dologra fókuszált, egy dolog „megszállottja”, minden egyéb mellékes a számára. Nem szólva arról, hogy a túlfeszített szellemi munka átmenetileg amúgy is okozhat efféle tüneteket, az adott „szellemet” meghaladó vállalkozás esetén különösképpen. Félelem és szorongás semmivel sem kevésbé. És hát a hatalom meg-

szállottja számára a hatalom elvesztésétől való rettegés már csak azért is gyöt-rőbb holmi freudi értelemben vett kasztrációs szorongásnál, mivel nemcsak mindig tudatos, hanem rendszerint indokolt is. Nem mintha az effajta „csönkaság” más fogyatékosághoz hasonlóan nem fokozhatná a személyiség szadiszztikus irányú torzulását, tovább növelve mindannak irracionálisát, ami amúgy is irracionális.

Leglényegét tekintve ugyanis a diktátor mindig és végletesen irracionális lényként mutatkozik meg. Bármennyire racionálisnak hasson is, amiért rendszerint valamilyen racionális elképzelés megszállottja. Mindig valamilyen észszerűnek tetsző egységes elv szerint óhajtvá rendezni mindent maga körül, valójában az életet, ami rendezhetetlen. Illetve egyetlen vonatkozásában sem „egyszerre és mindenkorra”, végérvényesen. Ezért mondható mellékesnek, hogy fogantatását tekintve irracionális vagy racionális ideológia jegyében lép-e fel, mitikus és obskúrus, a szellemtörténet szemétdombjáról összeszedett világnézetében-e vagy olyanében, amely eredetében tudományosnak számít. Mivel keze nyomán a racionális is menthetetlenül irracionálissá válik. Mert a diktátor a hajlamai és igényei szerint válogat az „anyagban”, a számára megfelelő tartva igaznak, ilyen értelemben mindig „hívó”, akár valóban „ügy” számára a kérdéses ideológia, akár „ürügy” csak. Akár Hitlerről legyen szó tehát, akár... és ugyebár, itt logikusan következne most Sztálin emlegetése?

Ha századunk eme „nagy neveit” emlegetve itt már végképp bele nem üt-köznénk Leninbe is.

Bármennyire „nagyobb” is annál, semhogy simán beilleszthető lenne abba a személyiség- illetve szerepsémába, ami itt most a „diktátor” címkét viseli.

Mivel valójában azért „nagy”, sőt a „legnagyobbak” közül való, mert benne nyomát sem fedezhetjük fel a típusra jellemző pózoló szerepjátszásnak. Alig-hanem éppen póztalanságában is rejlik legfőbb hatása. Hacsak a tudatos pózta-lanság nem póz is egyúttal, márpedig Leninről nehéz feltételezni, hogy ne bi-zonyuljon ebben is tudatosnak. Így értelmezett póza azonban nélkülöz min-den majmoló sznobizmust, eszében sincs hasonlítani a világtörténelem színpa-dának bármely szereplőjére. Hatni viszont akar, és tud is, a tömegekre épp-úgy, mint közvetlen munkatársaira, akik javarészt emlékekkel túlterhelt köd-lovagok, egyszerre naiv idealisták és mindenre kész kalandorok, „tipikus” forradalmárok. Ő nem az: forradalmárként sem illeszthető bele annak történelmi-leg már kialakult szerepkörébe. Egyben tipikus csak: lényét alapvetően a gyű-lölet motiválja. Nyilván személyes indítékból is, szintén forradalmárnak indult bátyját a cári rendszer kivégezteti, ám ezt a gyűlöletet egyetemessé tudja növelni és morális alapokra tudja helyezni. Kiindulópontjaként a végcél morális csak, ezért válhat végképp amorálissá. Tudatosan is tagad és megvet minden morált, „jó az, ami a proletariátus érdekeit szolgálja”, írja, ám a „proletariátus érdekei”

is csupán a végcél érdekében léteznek a számára. Az osztály nélküli kommunista társadalom megteremtését szolgálva, ahová viszont a proletariátus diktatúrája révén eljutni, méghozzá a proletariátus „élcsapata” segítségével, valójában kevesek diktatúrájával sokak felett, egyre erősítve az államhatalmat, valahol egy ponton, valahogy, talán valami titokzatos Möbius-szalag segítségével kerülve át a túloldalra és érkeзве el egészen az állam elhalásáig. Hová is vajon? Az „abszolút demokráciához” talán? Dehogy is, ennél is messzebb! Minden társadalmi és emberi ellentét végérvényes feloldásához. Valamihez, ami materialista ugyan, de nem evilági – következőképpen a végsőkig idealista és ideális, tehát végtelenen irracionális is egyben. Valószínűleg számára is annyira megfoghatatlan, hogy az eredeti megálmodónál, Marxnál is kevésbé foglalkoztatja. Lenin különben sem az a fajta próféta, aki álmaiban máris az Ígért Földjének dús fűvű (birka)legelőjén sétálgat. Az foglalkoztatja, ami közeli, aminek pillanata szerinte máris elérkezett: a hatalom megragadásának lehetősége. Zseniálisan fel is ismeri elérkeztét, sikerül is meggyőznie róla társait, akik először alighanem okkal okoskodnak úgy, hogy azt, ami tanai szerint is soron következne (bár nem biztos, hogy valóban így is lenne), talán mégse lehet kihagyni – mármint a parlamentáris demokráciát. Amit egyébként gyűlöl. Ahogy valójában mindent, ami eddig volt, kivétel nélkül. A cárizmust, ami ugyan nélküle, de megdőlt már, ám még visszatérhet. A feudalizmust, a kapitalizmust, a liberalizmust. Az arisztokráciát, a burzsoáziát, a kispolgárságot. Az értelmiséget alighanem különösképpen. De a parasztságot is – „idiotikusnak” mondvá életformáját. A munkásosztályt mindenesetre szeretnie illene, lehet, hogy szereti is – absztrakcióként. Le is számol véresen a hús-vér munkásokkal Kronstadtban, az absztrakció nevében és érdekében. Bár azért szeretheti őket, úgy, mint az istent, aki állítólag azokat bünteti, akiket szeret, mivel letértek a számukra kijelölt útról – miközben távol áll tőle a szándék, hogy bárki szemében istennek látszson. Ehhez túl kevés benne az önszeretet, másképpen a hiúság. Nem mintha felfedezhető volna benne az öngyűlölet, gyűlölete teljességgel szadizmus és mazochizmus nélkül valónak tetszik, maradéktalanul funkcionális és altruista, merőben a vérontás elkerülhetetlenségébe és hatékonyságába vetett hitben jut kifejezésre. Ezért nevezhetnénk talán „a gyűlölet Krisztusának” is, amiért a világot a gyűlölet segítségével akarja – nem megváltani, hanem megváltoztatni. Kultuszának elenyészése ezért nem csupán szükségzerű, hanem kívánatos is: vallásossággal határos tisztelettel tekinteni rá akkor is képtelenség lenne, ha a történelem őt igazolná. Különben ha a mauzóleumához zárandoklókra letekinthezne, nyilván keserűen nevetne. Bizonyára azon is, hogy asztali méretű mellszobrai szuvenírként ma tömegével kerülnek jó pénzért választékosan berendezett nyugat-európai és tengerentúli otthonokba.

Hogy kit vagy mit szeret valójában? Elképzelhető, hogy ismét csak absztrakcióként az emberiséget, anélkül hogy az embereket szeretné. Mindeneset-

re, amikor ezt hibaként egyes forradalmárok szemére veti, mintha csak önmagát érné tetten. Újra csak *ad absurdum* tudatosságáról tanúskodóan. Egészében véve sokkal inkább gyűlöli mindazt, amit elsőrendőnek tart, s amiből sok minden valóban gyűlöletes, mint amennyire szereti, amit helyette hozna létre és ami konkretizálhatatlansága miatt valóságos szeretet tárgya sem könnyen lehet. Hétköznapi emberek számára legalábbis nem... De azért az Életet szereti, így, nagybetűsen, mint Egészet, mint Totalitást, minden kis és nagy, testi és szellemi örömeivel együtt – ezért nem tudja megbocsátani valamennyi korábbi és vele egy időben létező társadalmi berendezkedésnek, valójában az emberi természetnek (amelynek létezését tagadja), amiért azokban nem részesül minden ember egyformán, kivétel nélkül. Alighanem ez a megbocsátani nem tudás és nem is akarás a gyökere egyetemes gyűlöletének. Vagy az igazolása csak önmaga előtt. Ám mindenképpen valami elveszett (valójában soha nem is létezett) Totalitás vissza- vagy megszerzése érdekében nem kíméli az emberéletet, ami ennek tükrében amúgy is csak „partikuláris”. De a Totalitás helyett csak a totális államot alapozza meg.

Lehet, hogy egyes embereket szeret. A kezdetben még vele szembeforduló Gorkijt például, akit üdülni küld, mivel ami körülötte történik, „nem neki való”. Póztalansága bensőséges emberi kapcsolatok kialakítására is képessé teszi, kötődéseket inkább kiváltva, mint kötődve, ebben is rejlik a veszélyessége. Nem érzéketlen, de érzelmileg is megvesztegethetetlen, ebben talán Robespierre az előképe, csakhogy ő nem aszkéta. Minden erejével tudatosan is védekezik a „szeretet kísértése” ellen, nyilvánuljon meg az akár Beethoven *Apassionatájában*, nehogy a „megbocsátás szelleme” rajta úrrá lehessen. Tudatosan kegyetlen is, Hitlerhez hasonlóan leplezetlenül használja is a „kegyetlenség” szót, annyi „civilizált képmutatás” sincs benne, hogy „erélyről” vagy „szigorrról” beszélne inkább. Ám látványként a mérsékelt brutalitást sem kedveli, amikor kedvenc matrózaival feloszlatja az alkotmányozó nemzetgyűlést, az aktus előtt kivonul a karzatról. Egyet szeret csak: a hatalmat – ám a „szabályszerű” diktátorokkal ellentétben, ebben az egyben tűnik csak nem tudatosnak. Mérhetetlen agresszivitása, erőszakkultusza, leginkább ellenfelei sértegetésében és szövegei durvaságában, már-már kéjelgő gúnyolódásaiban lepleződik le.

Bármiképp igyekezzünk hát, csakis ellentmondásaira tudjuk szétszedni. Amelyek azonban egymással összhangban, egyetlen könyörtelen logika szerint képesek működni: ez pedig a legnagyobbak sajátossága, ezért nem csupán „zseniális örült”, hanem „örült zseni” is. Ezért tragikus személyiség is, tragikus sorssal. Nem amiért nem ismeri fel, ahogy az általa választott úton (de persze más úton se) nem érhet célhoz, ellenkezőleg, attól inkább csak távol kerülhet, hanem mert „menet közben” mintha egyre inkább felismerné ezt. Bámulatos luciditással érzékelve a részletekben mindenütt jelentkező buktatókat, ám tüneti kezelésem kívül nem talál rájuk egyéb gyógymódot – pedig ő ismeri leg-

jobban annak hatását. Ezért nehéz ellenállni a feltevés kísértésének, hogy végül is ebbe a felismerésbe roppan bele – vagy inkább a vele való szembenézés elfojtásába. Előidézőjeként és áldozataként egy belső, koponyája falai közt végbe-menő tragédiának.

Hogy a „külső” tragédiákat, az áldozatok millióit nem is számítsuk. Akik miatt napjainkban a tragikus hős csakis áldozatként, mártírként, a diktatúrával és a diktátorral szemben képzelhető el.

Lenin ugyanis egy dolgot vitathatlanul véghezvitt: megalkotta a modern európai diktatúra állammodelljét, másképpen a pártállamét.

Elméletileg, de gyakorlatilag is utat törve a diktatúráknak és a diktátoroknak. A dolgok dialektikájából fakadóan nemcsak a baloldaliaknak, hanem a jobboldaliaknak is, a velük szembenállóknak.

Legközvetlenebbül természetesen Sztálinnak, önmaga logikus folytatásának. Aki személyiségként sokkal inkább „klasszikus”, maradéktalanabban beilleszthető a diktátor hagyományos szerepkörébe. Amellett hogy bús vulgarizálója, sőt meghamisítója Leninnek, Németh Lászlóval szólva, legjobb tanítványa is. Lenin közvetlen munkatársai és lehetséges utódai közül, mivel a többiek egyszerűen álmódoznak a világorradalom kitöréséről és a halálbüntetés eltörlésének lehetőségéről, legyintés kíséretében hallgattatva el a „dialektikus” fejtegetéseikbe beleszóló „Kobát”, azaz Sztálint, aki ezt jól meg is jegyzi magának. És hát ő az egyedüli, aki cselekedni is képes. Úgy, ahogy lehetséges, a rendelkezésére álló eszközök segítségével, de egy képtelen utópia szolgálatában, ami alighanem azért fontos számára, mivel a segítségével, került színre. Ideológiájának inkább indoktrináltja csak, semmint megszállottja – Hitler e minőségében közelebbi rokona Leninnek, mint ő, természetesen vásári szinten. Ő, Sztálin, gyakorlatba akar átültetni egy tant, amit mesterétől kapott örökbe, nem annyira, mert boldogítónak véli, hanem mert a történelem éppen soros naprendi pontját képezi a számára. És mivel így a kommunizmus megvalósítása feladatként számára evidencia, akár még reálpolitikusnak is nevezhetjük. Azzal az „anyaggal” dolgozik, amit Oroszország neki emberben és történelmi hagyományokban kínál: Rettegett Iván és Nagy Péter módszereivel. Ezeket állítólag behatóan tanulmányozza is, ezért elképzelhető, hogy az öt megcélzó irodalmi allúziókat, származzanak akár Bulgakovtól, akár Alekszej Tolsztojtól, önmagára nézve hízeltől tekint. Legfőbb eszköze az állandóan rettegésben tartás mellett a robot, a rabszolgamunka, az „elkerülhetetlen elhullást” valószínűleg előre be-kalkulálja. Mit sem törődik az emberléttel és az emberi szenvedéssel, s nyilván azzal is számol, hogy az eredmények egy része látszólagos, papíron létező, kirakatszerű – összhangban a szintén klasszikus orosz hagyománynak számító nemtörődőséggel, hanyagsággal, a kiirthatatlannak tetsző hatalmaskodással és korrupcióval. Tervei így – vagy úgy-ahogy – mégis megvalósulnak. Békében és

háborúban egyaránt: csatáiban az egész „nagy honvédő háború” során egészen Berlinig mindvégig az ő oldalán található a nagyobb emberveszteség, gyakran az ellenséget többszörösen is meghaladóan, akár elveszti, akár megnyeri őket. Gondolkodása, mint a vérbeli hatalomgyakorlóké, általában nagyvonalú, sőt elnagyoló, ám ez nem zár ki bizonyos rafináltságot. „Lapos” is, pedig nem járatlan az irodalomban, tisztában van fontosságával, ezért jaj az íróknak – bár csak lenézné inkább. De csak az orosz irodalmat ismeri igazán, már csak ezért is elsősorban orosz normákban gondolkodik, emiatt is hiheti, nagyon is a pravoszláv-pánszláv orosz messianizmus szellemében, hogy a „világtörténelemcsinálás” központja, az évszázados, sőt évezredes mozgásirányt megfordítva nyugatról keletre helyezhető át. Alighanem ez is a legnagyobb tévedése.

De hát cár – amellett, hogy haramiavezér és maffiafőnök. Nem annyira „kegyetlen”, inkább „gonosz”, sőt élvezni is tudja gonoszságát, elképzelhető, hogy a konspiratív reálpolitika, az „államférfiúi bölcsesség” kellékének tekinti kellően demokratikus köntösbe bújtatva, jellemzője ez némileg Churchillnek is. Aki szerint az „öreg Joe” szereti a saját fényképeit. Kultuszát keleti mivoltának megfelelően nemcsak eltűri, hanem elvárja, de azért ironizál felette: „Ilyen szolgálkúék az emberek”, mondja egyszer erről De Goulle-nak. Úgyhogy személyisége, megint csak a hagyományokkal és az orosz történelem legexponáltabb formálóival összhangban, alighanem annyiban patológikus csak, amennyiben minden „foglalkozási betegség” annak számít. Még ha igaz is, hogy egy valamilyen baklövést elkövető Komszomol-vezetőnek ünnepélyes csók közben azt súgja a fülébe, hogy „elvágom a torkodat”, hiszen az efféle akár a hatalom élvezete természetes megnyilvánulásának is felfogható. Hogy élete utolsó éveiben „betegesen” gyanakvó, s hogy e gyanakvásának embertömegek esnek áldozatául – alapjában véve ez is „normális”. Diktátorok esetében legfeljebb az emberileg nagyon is érthető aggkori halálfélelemmel egyenlő.

Elképzelhető, hogy hódító terveket is forgat fejében. Annál is inkább, mivel az elmaradt világforradalmat legfeljebb egy, az elnyomott proletariátust „felszabadító” háború pótolhatná. Ám mindenképpen körültekintőbb, semhogy támadó háborúra szánna el magát, nem az a mindennek nekirontó rinocéroszdüh jellemző rá, mint Hitlerre, aki nekimegy, és maga után csalja Európa közepéig. És ha egyszer ott van, ki hallott már olyat, hogy kivonulni valahonnan, ahol benn vagyunk már? Legalábbis ha nem kényszerítenek rá bennünket.

Amit tesz, ahelyett még egyet tehetne csak. Kijelenthetné: gyerekek, hagyjuk abban az egészet, mert úgysem megy. De hát ehhez hatvan-hetven évre van még szükség, és Gorbacsovra. Vagy talán nem is rá, hanem Dürrenmatt „történelmietlen történelmi komédiájának” címszereplőjére: a Nagy Romulusra.

Mert ami a „létező”, majd kimúló szocializmusba átmenő bolsevizmus sorát illeti, az mindenképpen komédia csak. Még ha elméleti kiindulópontját jog-

gal mondhatjuk tragikus tévedésnek is. Hogy „történelmietlen”-e? Ha úgy vesszük, hogy a történelem „fősodrának” fel nem ismerése miatt történt úgy, ahogy történt, mindenképpen az. De hát a történelem általában ekképp történik. Minél távolabb ettől a „fősodortól”, annál inkább.

Ezért törvényszerű, hogy a Sztálin markába hulló fél Európa területén, mintegy a szovjet diktátor katonaköpenyéből kibújva „fiókdiktátorok” is születessenek és kerüljenek helytartói székekbe. Mert ha a szocializmus nagy országának és a világ proletariátusának megvan a maga bölcs és zseniális vezére, meg kell lennie a fennhatósága alá került kelet-európai (vagy azzá degradált közép-európai) államoknak is. Tanítványaként a Nagy Tanítónak – tanítványhoz illeően egy fokkal kevésbé bölcsen és zseniálisan, de azért a föléje rendelt zseni zsenialitása zseniális fölismerésével kiérdemelve a nagy vezér titulusát a maga portáján. És hát a térség népei a megelőző történelemszakasz ellenkező előjelű totalitárius rendszereinek „tréninget” is jelentő tanúságtétele szerint igencsak „vezérkövető” szinten vannak még, nem szólva azokról a rétegekről, amelyeknek az „uralkodó osztály” szerepét szánták. És hár mennyivel egyszerűbb holmi bölcs vezér tévedhetetlenségét hirdetni, semmint azt a tant magyarázni, amit igazán hirdetői sem érthetnek, ezért is vulgarizálják. Hogy aztán a fejekben tovább vulgarizálódjék, annál beavatottabbnak mutatva tolmácsolói. Varrásigeket kedvelők szemében különösen, ama hithű katolikus ismerősömet idézve fel, aki szerint a latin nyelvű liturgia megszűnt a „szép misztikum” megszűntét is jelenti. Úgyhogy ha a legfontosabbat, az egyetemes rettegés légkörét is hozzászámítjuk, az előállt helyzet a benne szerephez jutó személyiségek minőségét is eleve meghatározza.

A menaszéria így meglehetősen tarka – de szürke is egyben. Akár a genaralisszimusz utódairól, akár csatlósairól legyen is szó, akár az utódok csatlósairól. Ideértve az ötletgazdag, de rapszodikus Hruscovot, akit mivel természetes paraszti esze valójában paraszti is maradt, mintha csakugyan valami bumfordi parasztfurfang mozgatná. S Brezsnyevet, akinek önhitt és reménytelenül tompa arckifejezése egyet sugall csak: képtelenség neki bármit is megmagyarázni. Őket annál könnyebb – hiszen a rendszer sokáig még a bukott politikus utóéletét se nagyon kínálja. Akiben tehát eleinte volt is kezdeményezőkézség, elképzelés is az áhított hatalomhoz, hamar átengedte helyét a póre hatalomváagnak, úgyhogy itt az ideológiai beprogramozottság is csupán az igazolás és az önigazolás szolgálatára képes, amihez „nagyság” helyett inkább töprengésre van szükség. Ezért lesz a termetre is törpe, biliárdgolyó-fejű és gurulóan kövér Rákosi szörny voltában ellenállhatatlanul komikus, hat Ulbricht intrikus kecskebagnak, Zsivkov asztalosmesternek, már-már füle mögött ácserezásával, kék köpenye zsebéből kikandikáló colstokkal. Vagy idéz Kádár középszintű vidéki funkcionáriust a naivan lelkes fajtából: mert eredendően semmiképp se rosszindulatú vagy kegyetlen, a nevéhez tapadó véres dolgok inkább csak az erede-

tileg nem akart, de vállalt szereppel állnak összefüggésben. Meg amiért azt hiszi, hogy a történelem szükségszerűségei csak olyanok lehetnek, amilyenek ő tanulta meg őket – elméletben és gyakorlatban. Hogy úgy politizálhat csak, ahogyan politizál, ideértve sokszor gyámoltalannak ható cinkos kacsingatását is, amelyeknek jegyében olykor még a történelem egyik-másik nagy egyensúlyozó művészenek látszatát is tudja kelteni. Ekképpen hatva mégiscsak tragikomikusnak, alighanem egyedül a korszak szereplői közt. Mielőtt végképp szánalmassá lesz. Ugyanazért, amiért a csoportképről ránk tekintő, eleinte agresszíven elleneszenves arcok később szklerotikusan szerepükbe merevedettek lesznek, sterilitást sugárzók. A totalitarizmus innenső oldalán még a disztíngvált öregúr olyanféle torzképeit sem képesen produkálni, amilyet a túoldal tisztességben megöszült tömeggyilkosai öltnek magukra, élete alkonyán Franco, napjainkban pedig Pinochet mindenekelőtt. Talán mert „forradalmi” előjellel ez a szerep nem is rendelkezik az ízlésbeli hagyományok megfelelő kelléktárával.

Valóságos történelmi egyéniséget meg végképp hasztalanul keresünk itt. Mert aki potenciálisan netán az, vagy idő előtt el- vagy lebukik, vagy idejében leszakad a táborból, ahogy Tito teszi. Vitathatatlan vezéregyéniségként és a nagy formátum jegyeivel megáldottan, jellegzetes zömökségével is reprezentánsaként a tárgyalt típusnak. Képesen annak a történelmi lépésnek a megtételére, amire becsvágya vagy ha úgy tetszik, hiúsága predesztinálja. Érthetően irigységet és gyűlöletet is keltve a vazallusi szerepkörben megmaradóknak.

Alighanem a kondukátorban is. Mivel elképzelhető, hogy a szerepet megirigyelve próbál meg második Tito lenni. Anélkül, hogy elszakadási ügyeskedéseit látszólagos lazításokkal, önigazoló önigazgatással vagy hasonlóval összekapcsolná. Ellenkezőleg: az elődjétől Gheorghiu Dej-től örökölt sztálini módszereket fejleszti tovább, már-már csakugyan a tökélyig, egyfajta sajátosan hisztérikus eufóriát szító dinamizmussal is megtöltve. Ebben sokkal inkább Hitler, mint Sztálin rokonaként, kimondottan démonikusnak mutatkozik meg. Összhangban a mindannyiunk által ismert végkifejlettel. Mind rá, mind a sorsában osztozó feleségére vonatkoztatva különösen is indokoltá téve a téboly szó használatát, hiszen az időközben szintén relatív önállóságra szert tett szatrapatársai, akiket nyilván mélységesen lenéz, úgy-ahogy tudomásul véve a csődöt, némi „arénázás” után viszonylag csendesesen hanyatlanak bele a történelmi megsemmisülés enyészetébe. De tébolyának megfelelően lesz rendszere ideológiailag is „fasiszto-bolsevizmussá”. Mindenekelőtt a nemzeti megalománia hagyományait mozgósítva s a térségbeli deszpotizmus szadisztikus tradícióit is folytatva, Havasalföld és Moldva véres kezű vajdáinak, különböző „drakuláinak” alakját is felidézve. Mert ebben a vonatkozásban Ceausescu nem csupán a Führer mucsai változatát jelenti, hanem egy, a térségben tör-

ténelmileg otthonos helyi típus monstruózus kiteljesedését is egyben. Fokozhatatlanságában remélhetőleg annak végérvényes szétbukását.

Ami után, akkor is csak valami jobb következhet, ha azt előre sem szabad összetéveszteni valami ideálissal. Magát a diktátorok nélküli Európát sem.

Csodát várni még kevésbé. Csodavárásból gyakran diktátorok születnek.

1990. március

